

ВПЛИВОВІ ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ СТРАХУ В БОЙОВИХ УМОВАХ

В статті здійснено спробу систематизувати сучасні наукові погляди щодо джерел виникнення страху у військовослужбовця в ході ведення бойових дій та визначити структуру відповідних впливових факторів. Інформація призначена офіцерам структури виховної роботи та військовим психологам в якості інформативної бази.

Ключові слова: психологія бою, небезпека, страх, впливовий фактор.

В статье осуществлена попытка систематизировать современные научные взгляды на источники возникновения страха у военнослужащего в ходе ведения боевых действий и определить структуру соответствующих влиятельных факторов. Информация предназначена офицерам структуры воспитательной работы и военным психологам в качестве информативной базы.

Ключевые слова: психология боя, опасность, страх, влиятельный фактор.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Військова психологія серед інших завдань ставить перед собою завдання виявити причини й кореляти страху, знайти “протиотруту” до нього в нервово-психічній і духовній організації самого воїна, у навколишньому для нього бойовому соціумі, у механізмах технологій психічної саморегуляції, психотропних інгредієнтах фармакологічних препаратів, лікарських трав. Вона ставить перед собою завдання досліджувати мотивацію й бойові установки воїнів, специфіку цілей бойової діяльності, використання прийомів військової хитрості й маскуванню для досягнення раптовості й психологічної переваги над супротивником і т.п.

Екстремальний характер бою обумовлений небезпекою для здоров'я й життя військовослужбовців, фактором раптовості, високою динамікою й інтенсивністю подій, дефіцитом часу й ресурсів, порушенням режиму сну, діями військ у нічний час, у погану погоду, при недоліку інформації й т.д. У таких умовах на особовий склад підрозділів діє система несприятливих факторів, які перешкоджають досягненню поставлених цілей. Вони часто викликають у військовослужбовців почуття тривоги й занепокоєння, непевності й остраху, а часом розпачу й приреченості. Крім того, особовий склад нерідко відчуває вплив психічної напруженості, втоми, різних страхів.

Зв'язок із важливими практичними завданнями. На сьогоднішній день є очевидним, що бій – це не тільки узгоджені за меті, місцем і часом удари, вогонь і маневри, але насамперед – запекле протиборство цілеспрямованих, мислячих спонукуваних особистими переконаннями людей, які відчують, володіють навичками й уміннями, волею й надіями. І від того, у

якої зі сторін моральна готовність і психологічні здатності виявляться краще сформованими, мобілізованими і адекватними потребам сучасного бою, у визначальному ступені буде залежати успіх у бою.

Відповідно, однією з найважливіших якостей військового психолога, в обов'язки якого входить психологічний супровід бойових дій особового складу під час збройного конфлікту, є знання факторів, які породжують астеничне почуття страху у воїнів, їх природи та якості впливу, що, в свою чергу, слугує підґрунтям для формування в нього практичних вмінь з попередження, послаблення впливу та нейтралізації таких станів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розгляду причин виникнення анкіозних станів воїнів у ході ведення бойових дій присвячено чимало досліджень військової психології. З числа сучасних спроб надати відповідь на це питання слід відзначити праці зарубіжних вчених Р. Linebarger [10], С. Van Winkle [11], російських психологів А.Г. Караяні, І.В. Сиромятнікова, Б.П. Бархатова, В.Ф. Перевалова [1; 3; 4], П.А. Корчемного, Е.В. Єгорової-Гантман [2; 5], М.М. Решетнікова [7], Е.С. Сенявської [8]. Науковці сходяться в тому, що страх проходить або ж під впливом нових, сформованих у ході бою ситуацій, коли зміна “акторів і декорацій” виводить солдата із пригнобленого стану, або ж у тому випадку, коли стрес виявився поштовхом для мобілізації внутрішніх сил людини, і за допомогою волі боєць переборює цей паралізуючий свідомість кокон. Але іноді страх вводить людину в стан гнітючої протрації, у бійця повністю або частково порушується можливість адекватно діяти й

мислити, і з такою ситуацією він упоратися самотійно не в змозі. Як пояснюють учені, у таких випадках включаються захисні функції організму, і щоб відгородити психіку від руйнівного впливу негативних факторів, повністю паралізується воля й свідомість людини, і він, не впадаючи в безпам'ятство, повністю абстрагується від навколишнього світу. На війні дуже часто така “захисна функція” приводить людину, що перебуває в трансі, до загибелі. Він – без п'яти хвилин труп, якщо не прийдуть на допомогу товариші.

Водночас, спільнотою вчених не створено чіткої структури впливових факторів, що визначають етіологію формування страху військовослужбовця в умовах бою. Відповідно, **завданням даної статті** є спроба узагальнення існуючих сучасних наукових поглядів на проблему генезису страху в бойових умовах та визначення на цій підставі структури відповідних стресових стимулів.

Слід зазначити, що страху за своє життя і здоров'я у ході ведення бойових дій можуть бути піддані як військовослужбовці, які беруть у них безпосередню участь, так і некомпатанти – представники цивільного населення, які не воюють, проте, випадково чи навмисно опинились у зоні ведення бою. Події та явища, які виступають активаторами страху в умовах війни, збуджують це почуття у свідомості кожної людини. Різниця полягає лише в тому, що у військовослужбовця, через його спеціалізовану професійну підготовленість, поріг збудження страху є однозначно вищим, аніж у пересічної цивільної людини. Інакше кажучи, цивільну людину можна злякати раніше і, меншим за інтенсивністю прояву явищем або подією.

Застосування в бої сучасних засобів ураження великої потужності зумовлює швидкоплинність бою, особливо зустрічного. Умови бою вимагають від солдата великої напруги моральних і фізичних сил, що висуває нові, більш високі вимоги до воїна, його виховання й навчання, тому він повинен бути сильним духом, морально загартованим, таким, що володіє непохитною волею до перемоги, фізично підготовленим і здатним переборювати будь-які труднощі й позбавлення.

Емоція страху – корисне придбання людини в процесі філо- й онтогенетичного розвитку. Він служить попередженням людині про майбутню небезпеку, дозволяє мобілізувати внутрішні сили й резерви для її

запобігання або подолання. За змістом переживання біологічного страху проявляється у вигляді страху смерті, болю, поранення, страху залишитися калікою.

У кожної людини існує індивідуальна межа психічної напруги, після перетинання якої у її поведінці починають домінувати захисні реакції: камуфляжу (спроби сховатися, замаскуватися), прагнення ухилитися від небезпеки, залишити загрозливу обстановку, як би зменшитися в розмірах, зайнявши ембріональну позу. Відчуваючи афективний страх, воїн інколи “ціпеніє”, не може зрушитися з місця, або біжить, нерідко убік джерела небезпеки.

Встановлено, що “безстрашних” психічно нормальних людей не буває. Вся справа в митях часу, необхідного для подолання розгубленості, для раціонального ухвалення рішення про доцільні дії. Реакція на страх, як відзначалося раніше, залежить як від особливостей нервової системи, так і від рівня психологічної підготовленості військовослужбовців до зустрічі з небезпекою, від характеристики їхньої мотиваційної сфери.

Індивідуально психологічна специфіка реагування людей на небезпеку також проявляється у тому, що вони відчують піки негативного переживання в різний час. У ряді досліджень встановлено, що приблизно 39% воїнів відчують найбільший страх перед боєм, 35% – у ході бою, і 16% – після бою.

Ось як характеризує страх на війні І. Панченко, який був у Афганістані війни заступником командира мотострілкової роти, у своїй серії інтернет-публікацій “Афганская война, ее другая сторона”: “У повсякденному житті людина не випробовує стільки стресів або страху, скільки на війні. Страх є супутником будь-якої війни. Страшно за себе, за підлеглих, страшними є загиблі, особливо коли дві години тому він був молодим і квітучим хлопцем, а зараз це обрубок, що обмивають в останню путь на батьківщину. Страх закладений у нас у вигляді інстинкту самозбереження при народженні. Чи так страшно на війні? Так, страшно, але людина звикає до всього. Страх на війні – це момент, а не сталість. І все залежить від психіки людини, чи зможе він придушити почуття страху, або це почуття переросте в паніку й загибель солдата буде неминучою. Наслідки страху різні, один непритомніє, інший панікує... Моменти страху на війні природні, вони з'являються тоді, коли загибель здається неминучою. І

головне в цей момент – не піддатися паніці, включити мислення, придушити почуття страху. Страх, який заволодів командиром, приведе не тільки до його загибелі, але й до загибелі підлеглих, а в цілому – до невиконання бойового завдання” [по 6].

Цікавими є дані, які були опубліковані в США під час війни у В’єтнамі: “...Виражений страх відчувають 80-90% учасників бою. З них у 25% спостерігається блювота... Часте почуття страху заважає солдатові застосовувати зброю... Лише близько 25% застосовують зброю в бою. У 20% була зафіксована нездатність контролювати функції сечовипускання й кишечника... Причому ця цифра є практично незмінною із часів Другої світової війни” [по 10].

Моральна готовність військовослужбовця до бойових дій проявляється в його прагненні вольовим порядком впливати на такі складові своєї психіки, як страх, інстинкт самозбереження, егоцентризм, сталі стереотипи поведінки, заради виконання значимої мети. Крім того, військовослужбовець, готовий до виконання бойового завдання, повинен володіти силою волі, самосвідомістю й відповідальністю.

Діяльність військовослужбовців у бойовій обстановці настільки насичена емоційними переживаннями, що емоційна напруга вважається однією з характерних рис військової праці. Вплив на психіку людини на війні здійснюється безліччю факторів. Відповідно, на моральну готовність впливають також різні несприятливі фактори. Одним із несприятливих факторів, що впливають на ступінь готовності військовослужбовців до бойових дій, є біологічний страх – страх за своє життя і здоров’я.

За досвідом війни у Індокитаї, В’єтнамі, Іраку та Сирії американські психологи дійшли висновку, що психотравмуючі фактори, у контексті їхнього впливу на психіку солдатів щодо формування біологічного страху, можна розділити на три групи.

Перша група (найбільший ступінь впливу) включає:

- загрозу життю або поранення;
- вбивство солдатів супротивника й місцевого населення;
- спостереження загибелі товаришів по службі, солдатів супротивника й мирного населення.

Друга група (середній ступінь впливу) характеризується:

- непередбачуваністю обстановки;
- важкими кліматичними умовами;
- ізоляцією від рідних і близьких, від суспільства;

- можливістю потрапити в полон.

До третьої групи відносяться:

- постійна зміна товаришів по службі;
- зростання страху бути вбитими або пораненими з наближенням строку ротації у зоні ведення бойових дій;
- усвідомлення безглуздості дій (війни) [по 11].

Схожої думки дотримується професор М.М. Решетніков. На його думку, основні негативні психологічні фактори, які впливали на ведення бойових дій особовим складом радянських військ у ДР Афганістан, були наступними:

1. Безпосередньо пов’язані із збройною боротьбою:

- реальна загроза життю;
- висока фізична й психічна напруга;
- постійна присутність психотравмуючих ситуацій (найбільш сильні з них були пов’язані із загибеллю товаришів);

- прямий психологічний вплив несприятливих екологічних факторів;

- нерідко – тривала відсутність достатньої кількості їжі й води для задоволення вітальних потреб;

- негативізм і ворожість населення не тільки в районах рейдових походів (як правило, контрольованих бойовиками), але й на контрольованій радянськими військами території;

- усвідомлення того, що супротивник є більше досвідченим, належить до старшої вікової групи й краще адаптований (фізіологічно й психологічно) до ведення бойових дій в умовах гірничо-пустельної місцевості;

- висока загроза мінного ураження;
- рейдовий характер бойових дій, що

обумовлює порушення чергування природних режимів “сну-пильнування”, і який супроводжується часто малопередбачуваною зміною періодів максимальної напруги фізичних резервів, фізіологічних і психічних і функцій з періодами відносного спокою – при знаходженні у пунктах постійної дислокації, на заставах і в засідках (в останніх двох випадках “відносний спокій” було б вірніше характеризувати як “стрес очікування”).

2. Психологічні фактори другої групи:

- тривалий відрив від родини;
- обмеженість емоційних і

інтелектуальних контактів тільки своєю статево-віковою групою;

- культурний голод;
- надзвичайно низька кількість подій, що викликають позитивні емоційні переживання;
- відсутність контактів з населенням і можливостей для реалізації адекватного для цього віку статево-рольового поведіння;
- високий ступінь ризику інфекційних захворювань;
- незвичний ландшафт;
- різні переживання, пов'язані з харчуванням і обмундируванням [по 7].

Найбільш характерною психологічною рисою бойової обстановки є постійна загроза самому життю військовослужбовця. Він змушений діяти в умовах цієї загрози й, цілком природно, постійно реагує на неї. Дана реакція проявляється через повторюване почуття страху. Все це, за певних умов, може зломити психічний опір організму, привести до емоційного зриву [по 5]

Природно, що в умовах тривалого ведення бойових дій це може привести (й призводить) до появи негативних домінуючих емоційних відчуттів, що й підтверджують дослідження військових психологів. Наприклад, Я. Агрель зі шведського інституту військової психології вважає, що 80-90% бійців постійно відчувають страх у бою, що для них є цілком звичайним явищем [по 10].

Відомо також, що якщо військовослужбовець в бойовій обстановці тривалий час перебуває у стресових умовах, то в нього може виникнути психологічне виснаження, яке суттєво знижує поріг опору виникненню біологічного страху. Постійні напруги накопичуються на основі страху смерті й інстинкту самозбереження. Почуття страху в бою є природним для людини. Прискорюють психічне виснаження розриви снарядів і гранат, гул авіації, шум бойової техніки, крики атакуючих тощо. Значно загострюють емоційність сприйняття стогони поранених, вид убитих, руйнування, завали, пожежі й інші подібні подразники. Відповідно, біологічний страх, тобто страх за своє життя і здоров'я виникає у військовослужбовця (або ж процес його виникнення прискорюється) через усвідомлення наявності близьких джерел безпосередньої летальної загрози, наприклад:

- вибухи бомб, ракет, снарядів, гранат у полі зору чи у безпосередній близькості;
- вид атакуючого супротивника (будь-

якої бойової техніки, ворожих солдатів), який проводить свою атаку у його напрямку;

- ведення обстрілу по позиції військовослужбовця, або ж наявність відомостей (інколи – непідтверджених) про те, що противник от-от почне обстріл позицій;

- отриманий наказ на виконання бойового завдання, при наявності відомостей (інколи – непідтверджених) про те, його виконання пов'язане із ризиком загинути (опір чинитиме значно сильніший супротивник, місцевість замінована або прострілюється снайперами) тощо [по 1].

У зв'язку із цим цікавими видаються спостереження й досвід полководців війн тисячолітньої давності щодо управління поведінкою воїнів у бою. Так, римляни в бою при Каннах обмежували кількість шеренг, прагнучи уникнути передчасного виснаження психіки воїнів видом бою.

Праці Наполеона, Скобелева, Драгомирова й деяких інших воєначальників містять цікаві дані про вплив психічної напруги на бойову діяльність військ. Приміром, Суворов дотримувався правила, щоб його війська не перебували у довгостроковому очікуванні майбутнього бою, тому що це призводить до перенапруги психіки й зниження бойової активності [по 5].

Описуючи структуру страху в солдатів у період російсько-японської війни 1904-1905 рр., російський психолог Г.Е. Шумків відзначав ускладнення у наляканих воїнів в контролі ситуації, їхню нездатність відтворювати епізоди бою, особливості своїх дій. Він розглядав це як найбільш характерні розлади психіки в бої. Згідно спостережень Шумкова, стомлення й сердечні потрясіння були головними причинами отримання “важких поранень” у бою [по 8].

Аналіз бойової діяльності різних категорій військовослужбовців показує, що основні психологічні труднощі викликають фактори реального бою, які здійснюють гнітючий вплив на психіку воїна або ведуть до її перезбудження, а надалі й до зриву діяльності.

Загалом у сучасній військовій психології прийнято виділяти дві основні групи психогенних факторів, що створюють ускладнення в діяльності військових фахівців та підвищують імовірність виникнення страху в умовах ведення бойових дій:

- група А – фактори, які здійснюють безпосередній емоційний вплив на особистість військовослужбовця;

- група Б – фактори, які здійснюють опосередкований емоційний вплив, та залежать від професійних можливостей військовослужбовця [по 3; 4; 9].

Якщо розглянути психологію бойової діяльності на прикладі особи командира бригади, який здійснює управління боєм підпорядкованої частини, то ці групи можна характеризувати наступним чином:

1. *A1 – небезпека*: життя свого власного, підлеглих, пошкодження озброєння і військової техніки, без яких неможливе виконання бойового завдання, а також життя рідних і близьких воїнів.

Небезпека сприймається як об'єктивно існуючий збіг обставин або предметів, що загрожують життя й здоров'ю людей. При цьому вона може бути реальною або уявною.

Сприйняття небезпеки іноді залежить від індивідуальних особливостей воїнів: одні схильні перебільшувати ступінь небезпеки, інші – недооцінювати. І те й інше шкідливо в бойовій діяльності, тому що в бої небезпека майже завжди реальна. Безпосереднє сприйняття небезпеки повинне бути адекватним, вона не повинна застати воїна зненацька або викликати в нього почуття страху. Це можливо при розвиненій стійкості в оцінці реальної небезпеки й обачності при начебто безпечній ситуації.

Неадекватне сприйняття небезпеки веде до помилок, перенапруги, зриву діяльності. При цьому зростає загроза отримання поразки від супротивника. Воїнові необхідна холонокровність перед обличчям смертельної небезпеки, хоробрість, витримка, самовладання [по 1; 9].

2. *A2 – раптовість (несподіванка)*. Як правило, її ефективний вплив на психіку воїнів противника досягається за трьома основними параметрами: за часом, за місцем і за рішенням. Наприклад, під час повітряного нальоту ініціатива у виборі часу, місця удару, здійснення маневру належать повітряному супротивникові. Війська ППО – війська відповідного удару. Тому повітряний супротивник завжди прагне до створення нової, тобто нестандартної (незвичайної) для сил протиповітряної оборони ситуації [по 1].

3. *A3 – новизна (нестандартність) обстановки*. Між гарантією прогнозу й реальним розвитком бойової ситуації, як правило, виявляється розрив, що є в бою джерелом дистресу. Причина цього вбачається у невідповідності між розумінням ситуації особою, яка приймає рішення, й реальним її розвитком.

Багатий досвід ведення бойових дій

показав, що способи дій супротивника в ході війни змінюються періодично. Водночас, у кожному конкретному бою застосовувалися окремі зовсім нові елементи, прийоми, дії, які ставили командирів у дуже складне становище, викликане фактором новизни [по 1; 9].

4. *A4 – невизначеність*. Це дефіцит або суперечливість особистісно значущої інформації. Обстановка, як правило, буває дуже невизначеною: цілей багато, а інформації про них мало. До того ж, застосовувані супротивником перешкоди знижують вірогідність отримання цієї інформації, підвищують ступінь її невизначеності. Не можуть виключити недолік інформації про супротивника й технічні бойові засоби. На сучасних засобах відображення бойової інформації командир бачить лише частину сил супротивника, відображуваних у вигляді умовних знаків і формул. За цією інформацією них він повинен уявити собі весь його реальний бойовий склад, що діє в різних місцях зон виявлення й вогню частини та застосовує потужні засоби радіоелектронного придушення. В цих умовах на екранах індикаторів буде спостерігатися лише окрема інформація, за якою можна робити лише загальні висновки. Командир змушений у бої оцінювати обстановку за порівняно неповною і недостатньою інформацією про дії супротивника. І тут йому важко чекати допомоги навіть від надсучасних засобів стеження.

Невизначеність у бойовій діяльності командира частини створюється також у випадку, коли до захищеного об'єкту наближаються з різних азимутів кілька групових цілей, і невідомо, які з них будуть завдавати удару, а які виконують імітаційно-відволікаючу роль [по 1; 9].

За неповною, уривчастою інформацією командир повинен уміти прогнозувати картину майбутніх дій.

5. *A5 – відповідальність за ухвалене рішення* і його виконання перед країною, перед старшим командиром, перед законом і моральними вимогами, перед підлеглим особовим складом [по 1].

6. *A6 – негативні емоційні реакції* взаємодіючих фахівців: старших начальників, рівних за взаємодією й підлеглих виконавців волі командира. Цей фактор впливає як на командирів, так і на інших членів бойового розрахунку КП, на командирів підрозділів і приводить до зниження якості бойової роботи. Він може викликати загострення вже наявних

затяжних конфліктних ситуацій і стимулювати виникнення нових міжособистісних конфліктів. Нервозність, прояв страху бою й відповідальності за невдачу, непевність у діях старших начальників, командирів, нечіткість команд і доповідей можуть знизити ефективність бойової діяльності частини і, навпаки, обстановка впевненості в перемозі, спокою, товариської взаємодопомоги й довіри, бойового азарту в колективі в бою мобілізують сили воїнів [по 1; 4].

7. *A7 – монотонія* від надлишку часу в період тривалого очікування здатна дестабілізувати діяльність воїнів, у тому числі й командирів, перш за все тих, що характеризуються такими особливостями характеру, як демонстративність, збудливість, гіпертимність, афективна екзальтованість [по 1; 9].

8. *A8 – групова ізоляція*, вимушена самотність при виконанні бойових завдань. Особливо важко переноситься екстравертами [по 1; 5].

9. *A9 – клаустрофобія* – страх замкнутого простору, наприклад, в укритті при нанесенні ударів супротивником. Супроводжується неусвідомленим прагненням покинути це укриття, незважаючи на ще більш зростаючу при цьому загрозу безпеки.

10. *A10 – кров*, важкі поранення або смерть бойових товаришів, руйнування укриттів, будинків або бойової техніки, як правило, паралізує невідгодовану для холоднокровного сприйняття всього цього психіку людини [по 9].

11. *A11 – дискомфорт* – відсутність нормальних умов для життя й бойової діяльності [по 4].

До групи факторів “Б” можна віднести:

1. *B1 – дефіцит часу* на оцінку повітряної обстановки, вироблення й прийняття рішень в умовах високих швидкостей переміщення засобів повітряного нападу супротивника. При цьому повітряні цілі постійно маневрують: обганяють один одного, одні зникають, інші з’являються на індикаторах кругового огляду. Час перебування цілей у зонах прийняття рішень і постановки завдань занадто малий. Але навіть у спокійній і мирній обстановці, якщо людина кудись спізнюється або щось не встигає зробити, то при цьому відчуває психологічний дискомфорт, який в умовах психічної напруженості в бої набуває гнітючого значення [по 4].

2. *B2 – зростання темпу дій*. Все це вимагає швидкості як моторних дій, так і прийняття рішень. При цьому ефективність майбутнього рішення може бути забезпечена на основі випереджальної дії, передбачення назріваючих подій [по 4].

3. *B3 – висока інтелектуальна складність рішень*. Розкриття задуму дій повітряного супротивника є найбільш складною творчою роботою командира. Супротивник може діяти декількома повітряними угрупованнями. Тому в бойовій ситуації дуже важливо правильно оцінити, яке угруповання супротивника виконує відволікаючі й розвідувальні цілі, а яке – ударні [по 4].

4. *B4 – надлишок інформації*. Будь-які засоби стеження за бойовою обстановкою мають свої параметри й обмеження, в них є межі можливостей за одночасною обробкою певної кількості цілей за одиницю часу. Але супротивник завжди нав’язує свою тактику й вирішує свої завдання різними силами, які можуть перевищувати можливості частини. Командир у будь-якому разі зобов’язаний продовжити виконання бойових завдань і за всяку ціну перешкодити реалізації задумів супротивника. Об’єктивний (параметричний) пріоритет ворога є важким психогенним фактором діяльності в таких ситуаціях [по 4].

5. *B5 – сполучення декількох видів діяльності одночасно*:

а) аферентні (відцентрові) операції – сприйняття інформації про хід бою: зчитування її з екранів ІКО, із приладів, одержання наказів і команд із вищих КП засобами зв’язку й АСУ, одержання інформації від представника авіаційних сил, взаємодіючих з збр у зоні його відповідальності, від командирів підлеглих підрозділів і членів бойового розрахунку КП частини, від найближчих постів і рот РТВ за засобами зв’язку, від військ спільної дії і постів візуального спостереження, контроль за ходом бою;

б) логічні операції – пов’язані з переробкою інформації, оцінка обстановки й ухвалення рішення на постановку вогневих завдань підрозділам (цілевказівка, розподіл цілей);

в) еферентні (розподільні) операції – пов’язані зі здійсненням ухвалених рішень з цілевказівки, розподілу цілей (натискання кнопок, перемикачів, віддача команд голосом по наявних лініях зв’язку) [по 4].

6. *B6 – ступінь злагодженості дій фахівців*: членів бойового розрахунку КП і командирів підрозділів, що перебувають у взаємодії із командиром частини [по 4].

7. Б7 – високий рівень психофізичного стомлення (утома) [по 5; 9].

Сукупність перерахованих факторів створює психологічне навантаження, яке негативно впливає на командира частини при веденні бою. Його інтенсивність в конкретній ситуації діяльності залежить від сумарного впливу факторів, але з обов'язковим домінуванням у загальному навантаженні окремих з них. Величина й структура психологічного навантаження в різних ситуаціях визначається особливостями конкретної діяльності. Так, при керуванні вогнем у ході тактичних навчань із бойовою стрільбою командири частин, на їхню думку, відчували в 3 рази більше психологічне навантаження, ніж під час тактичних навчань із заліковими навчальними стрільбами й в 5 разів більше, ніж у ході тактичних навчань із навчальними стрільбами [по 7].

Таким чином, наведена структура

впливових факторів, що визначають етіологію формування страху військовослужбовця в умовах бою в залежності від займаної ним посади та виконуваних обов'язків, разом із знанням індивідуальних особливостей психіки військовослужбовців надає можливість спрогнозувати час, місце і якість подій, що можуть викликати спалахи анкіозних почуттів в частині (підрозділі). Володіння цією інформацією, знання бойової природи страху та динаміки його проявів дозволить офіцерам структури виховної роботи, військовим психологам приймати доцільну участь у плануванні бойових дій, диференційованому розміщенні особового складу і розподілі бойових завдань, прогнозувати реакції й поведінки військовослужбовців у бою, розробляти й здійснювати експрес-програми попередження й подолання негативних психічних станів військовослужбовців.

Література

1. Бархаев Б.П. Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера / Б.П. Бархаев, А.Г. Караяни, В.Ф. Перевалов, И.В. Сыромятников. – М.: Воениздат, 2011. – 488 с.
2. Егорова-Гантман Е.В. В тумане войны. Наступательные военные коммуникативные технологии / Е.В. Егорова-Гантман. – М.: Группа Компаний “Никколо М”, 2012. – 432 с.
3. Караяни А.Г. Прикладная военная психология. Учебно-методическое пособие / А.Г. Караяни, И.В. Сыромятников. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
4. Караяни А.Г. Введение в профессию военного психолога : учеб. Пособие для студ. высш. учеб. завед. / А.Г. Караяни, И.В. Сыромятников; под. ред. Ю.П. Зиченко и Э.П. Утлика. – М.: Издательский центр “Академия”, 2007. – 208 с.
5. Корчемный П.А. Военная психология: методология, теория, практика / П.А. Корчемный. – М.: Воениздат, 2008. – 280 с.
6. Панченко И. Афганская война, ее другая сторона. Часть 21 [Электронный ресурс] / И. Панченко // Афганская война, ее другая сторона. – 2011. – Ч. 21. – Режим доступа до ресурсу: <http://brovari.kiev.ua/main/politika/1048-afganskaya-voyna-ee-drugaya-storona-chast-21.html>
7. Решетников М.М. Психология войны: от локальной до ядерной. Прогнозирование состояния, поведения и деятельности людей / М.М. Решетников. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2011. – 496 с.
8. Сенявская Е.С. История войн России XX века в человеческом измерении. Проблемы военно-исторической антропологии и психологии / Е.С. Сенявская. – М.: РГГУ, 2011. – 336 с.
9. Смирнов Б.А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова. – М.: Гуманитарный центр, 2007. – 276 с.
10. Лайнбарджер П. Психологическая война. Теория и практика обработки массового сознания / П. Лайнбарджер; пер. Е. Ламановой. – М.: Центрполиграф, 2013. – 448 с.
11. Van Winkle C. Soft Spots: A Marine's Memoir of Combat and Post Traumatic Stress Disorder. St. Martin's Griffin; First Edition edition (March 16, 2010). – 224 p.

Stasyuk V. V., doctor of psychological sciences, professor

INFLUENTIAL FACTORS OF ORIGIN OF FEAR ARE IN BATTLE CONDITIONS

An attempt to systematize modern scientific looks to the sources of fear origin for a soldiers during the battle actions and to define the structure of the proper influential factors is carried out in the article. Information is intended the officers of an educate work structure and soldiery psychologists as an informing base.

Key words: psychology of fight, danger, fear, influential factor.